

УДК 340.137:341.01

Є.Д. Стрельцова,

кандидат юридичних наук, доцент
заслужений працівник освіти України
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

МІЖАРОДНА УНІФІКАЦІЯ ПРАВА: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Анотація. В статті зроблено спробу виявити особливості міжнародної уніфікації права через її співвідношення з уніфікацією міжнародного права. Автор приходить до висновку, що міжнародній уніфікації права передують уніфікація міжнародного права в тих галузях і інститутах, де воно проникає в сферу регулювання внутрішнього права, і вона завжди пов'язана з необхідністю врахування особливостей національних правових систем, що потребує техніко-юридичної адаптації правових конструкцій, закріплених в міжнародному праві.

Ключові слова: уніфікація права, міжнародне право, міжнародна уніфікація права, гармонізація права.

Постановка проблеми. В умовах сьогоденного глобалізованого світу розвиток суспільних відносин, динаміка економічного співробітництва, стрімке впровадження сучасних інформаційних та цифрових технологій до майже усіх сфер життя та інш. неминуче потребують взаємодії і взаємовпливу національних правових систем. Це, у свою чергу, реалізується за допомогою різноманітних правових засобів, зокрема, уніфікації права, яка, головним чином, здійснюється через міжнародне право, на основі міжнародно-правових норм. Отже, закономірним вважається виділення двох стадій уніфікації: перша — прийняття міжнародно-правових уніфікованих норм, друга — прийняття національно-правових уніфікованих норм [1 Дмитриева, с. 96-97]. Іншими словами, розрізняють *уніфікацію міжнародного права* і *уніфікацію національного права*.

З одного боку, *уніфікація міжнародного права* розглядається як засіб систематизації міжнародного права як єдиної правової системи, що потребує таких цілоспрямованих зусиль в умовах зростання значення, розширення та поглиблення міжнародно-правового регулювання в міжнародній системі. З іншого боку, щойно починається проникнення міжнародного права в сферу внутрішньодержавного правового регулювання, виникає потреба в гармонізації, а потім і *уніфікації національного права* відповідно до міжнародного права. Тобто уніфікація міжнародного права не завершується на міжнародно-правовому рівні, а повинна призвести до змін в законодавстві, часом — радикальних. Таким чином, можна говорити про *уніфікацію міжнародного права* і *міжнародну уніфікацію права держав*, що по суті не є одним і тим самим, але не існує одне без одного: міжнародна

уніфікація національного права можлива лише на основі уніфікованого міжнародного права, чи то загального, чи то в межах регіонального міжнародно-правового співробітництва.

Проблеми взаємодії міжнародного права та національних правових систем, механізми, засоби та методи її реалізації традиційно привертають увагу багатьох відомих фахівців в галузі міжнародного права та теорії права. Серед них: М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, О.С. Гавердовський, Г.К. Дмитрієва, А. Зіглер, І.І. Лукашук, Л.А. Луць, О.Л. Маковський, М. Маттеучі, Н.М. Оніщенко та інші.

В даному дослідженні маємо за мету зробити спробу виявити особливості міжнародної уніфікації права через її співвідношення з уніфікацією міжнародного права.

Викладення основного матеріалу. Слід відмітити, що природа нормоутворення в міжнародному праві є загальною, і незалежно від галузі міжнародного права дослідження міжнародно-правових інструментів повинно відбуватися з прийняттям цього важливого факту. Це означає, що завдання з міжнародної уніфікації права, що ставляться перед міжнародно-правовими актами, також є переважно універсальними, а відмінності будуть виникати у зв'язку з тим, в який спосіб передбачається інкорпорація змісту міжнародно-правової норми в національне право, особливо коли це стосується держав з різними правовими системами [2, с. 16]. Це питання саме міжнародного права, за допомогою якого мають бути чітко встановлені вимоги до міжнародної уніфікації права, а отже і до наслідків імплементації відповідних правових конструкцій в законодавство держав. В українських дослідженнях міжнародного права широко застосовується такий

підхід [3; 4; 5], і це виглядає цілком виправданим.

Міжнародна уніфікація права, що здійснюється державою на основі міжнародно-правового рішення, найчастіше, міжнародного договору, в якому вона бере участь або здійснює підготовку до вступу, завжди є юридично необхідною, обов'язковою. В цьому випадку держава найчастіше позбавлена можливості дискреції. В цьому сенсі і виникає можливість говорити про правові особливості міжнародної уніфікації права в широкому сенсі. Можна погодитися з В.В. Гомонаєм, який вбачає загальну відмінність уніфікації у «впровадженні єдиних норм до різних національних правових систем через міжнародно-правові зобов'язання держав» [6]. Міжнародна уніфікація права може бути спрямована на зміни в усіх галузях приватного і публічного права, в тому числі в конституційного. Не випадково переважна більшість наукових досліджень стосуються передусім галузевої уніфікації норм внутрішнього права держав на основі міжнародного права [7, с. 5].

Передусім, міжнародно-правовою основою уніфікації права держав є загальний принцип, відповідно до якого міжнародний договір може вимагати від держави змінити її законодавство [8, с. 138]. Значення цього принципу для розуміння уніфікації виходить далеко за межі звичайного розуміння імплементації норм міжнародного права, коли держава значною мірою сама визначає межі наближення свого законодавства до відповідних міжнародно-правових норм. Не випадково юристи, які досліджують види імплементації, пропонують певну їх взаємодію. І.І. Лукашук, наприклад, вважає, що уніфікація внутрішнього права, тобто включення у правові системи однакових норм, є «особым

видом гармонизації» [9, с. 263-264]. З цим можна погодитися з тим застереженням, що взаємодія міжнародної уніфікації і гармонізації законодавства є більш складним процесом.

Слід звернути увагу на те, що уніфікація в сучасному світі не існує сама по собі. Вона є наслідком усвідомлених і цілеспрямованих дій міжнародних міжурядових інституцій за активної участі найвпливовіших держав світу. При цьому не варто применшувати роль міжнародних міжурядових організацій, які нерідко мають в цьому власні інтереси і навіть беруть на себе тягар здійснення міжнародної уніфікації права для його імплементації в державах [10, с. 788]. Автори, які досліджують проблеми глобалізації права, не випадково звертають у цьому зв'язку увагу на міждержавні союзи, такі, як ЄС, на такі міжнародні організації, як ООН, включаючи її спеціалізовані установи, та на міжнародні арбітражі і міжнародні професійні асоціації [11, с. 130-131].

Отже міжнародна уніфікація права відбувається не заради вдосконалення міжнародного права як такого чи національного права держав, принаймні, вдосконалення не є головною метою цього глобального процесу. Міжнародне право існує не заради самого себе, і в цьому сенсі в окремих своїх галузях воно давно вийшло за межі регулятора виключно міжнародно-правових відносин. Не можна не помічати перетворення міжнародного права протягом другої половини ХХ століття на потужний засіб зовнішнього впливу на держави, його рішучого проникнення в сферу внутрішньоправового регулювання. М.В. Буроменський, досліджуючи уніфікацію кримінального законодавства, робить

принципові висновки, що мають беззаперечно більш широке застосування, про те, що уніфікація законодавства є найпотужнішим засобом впливу міжнародного права на національні правові системи [12, с. 465]. У цьому, власне, проявляється інтерес глобалізованої міжнародної спільноти до максимальної уніфікації моделей міжнародно-правового спілкування, також в передбачуваності і в керованості світу. Тому процес міжнародної уніфікації права є керованим з боку найпотужніших міжнародних акторів. Наведемо для прикладу рішення UNICITRAL під час підготовки Модельного закону про Електронну торгівлю (Electronic Commerce), яким було визнано необхідність міжгалузевої уніфікації законодавства¹.

З іншого боку, міжнародне право беззаперечно виступає тут як інструмент реалізації інтересів окремих найбільш потужних держав, а частіше — їх груп у збереженні міжнародної атмосфери, сприятливої для підтримки повноцінного політичного та економічного співробітництва [12, с. 465]. Виглядає не випадковим те, що дослідники міжнародної координації та уніфікації права часом наполягають на важливості її обмеження «практичними потребами», щоб це не виходило за межі відмінностей між законодавством держав [2, с. 16]. Таким чином, міжнародна уніфікація права на основі уніфікації міжнародного права є складним і, більше того, суперечливим політико-правовим явищем. Саме з цієї точки зору виглядає найбільш доцільним оцінювати і досліджувати таку уніфікацію в міжнародному праві та її значення для національного права держав.

Отже, ключовою особливістю міжнародної уніфікації права є її пов'язан-

¹ Report of the UNICITRAL 28 May–14 June 1996. Pp. 210-215.

ність з інтегративною функцією міжнародного права. І.І. Лукашук абсолютно правий, коли звертає увагу на таку особливість уніфікації: «Наиболее значительны масштабы гармонизации и унификации в рамках интеграционных объединений» [9, с. 264].

Найчастіше уніфікація пов'язана з участю в багатосторонніх міжнародних договорах. Дослідники міжнародної уніфікації права справедливо звертають увагу на важливість саме всеосяжності цього процесу [13, с. 700]. Це означає, що з уніфікацією переважно пов'язаний інтерес широкої групи держав, отже і міжнародний договір для таких цілей повинен бути загальним або укладатися в межах широкого та впливового регіонального представництва, наприклад, в рамках ЄС з включенням держав, що уклали з ним Угоди про асоціацію.

Таким чином, уніфікація дуже часто пов'язана зі створенням складних нових, часом автономних, правових просторів, в яких завжди домінує міжнародне право. При цьому слід мати на увазі, що уніфікація не лише з'являється внаслідок потреби в створенні правових просторів, а і пов'язана з найбільш послідовним і жорстким контролем за її дотриманням, що має забезпечувати єдність імплементації. Це також є особливістю сучасної уніфікації міжнародного права. Саме походження потреби в уніфікації виключає байдуже ставлення з боку відповідної міжнародної спільноти (світової чи регіональної) до якості імплементації уніфікованих міжнародно-правових норм та наступної правової практики на основі таких імплементованих норм. Слід звернути увагу на те, що умови створення автономних міжнародно-правових просторів достатньо жорстко прописуються в міжнародних договорах, в тому числі, щодо умов

набуття членства в таких договорах [14, с. 97].

Міжнародна уніфікація передбачає найбільш жорстку модель обов'язкового приведення державою свого права у відповідність з міжнародно-правовими зобов'язаннями. Уніфікація на основі міжнародного права є, очевидно, єдиним випадком, коли не діє загальне правило імплементації, про яке пише В.Н. Денисов: "...від того, наскільки держава морально і юридично готова до дії в її власному праві міжнародно-правових норм і який вона обере для цього правовий механізм, залежить багато в чому ступінь реалізації норм міжнародного права як таких в дійсне життя" [15, с. 7]. Тобто в разі міжнародної уніфікації права держава або не має зовсім, або має мінімальні можливості дискреції в межах своїх міжнародно-правових зобов'язань. Це, звісно, не означає, що держава завжди зв'язана обов'язком відтворити дослівно текст міжнародно-правової норми [16, с. 200] — це не завжди й можливо з огляду на різні правові системи та різні правові сім'ї, що існують в державах. За словами Ю.А. Тихомирова, в разі міжнародної уніфікації права істотне значення має здатність моделей, що пропонує міжнародно-правовий акт, «уплітатися» в тканину названих нормативних систем [17, с. 88]. У будь-якому разі міжнародна уніфікація зобов'язує державу відтворити в своєму законодавстві зміст міжнародно-правові норми відповідно до традицій національної правової техніки і практики. Водночас абсолютно праві ті дослідники, які все-таки вбачають існування об'єктивної межі для здійснення міжнародної уніфікації права, коли це пов'язано з критичними розбіжностями правових систем [2, с. 16].

Якщо міжнародно-правова норма є зразком, на основі якого відбувається уніфікація права в державі, то виникає питання про вимоги до міжнародно-правові форми (договірної чи звичаєвої) такої норми міжнародного права. І.І. Лукашук, наприклад, вважає, що «основным инструментом унификации служат международные договоры» [9, с. 264]. Таку точку зору висловлює й М.В. Буроменський, який надає загальну характеристику таких договорів, зокрема тих, що пов'язані з уніфікацією кримінального законодавства [18, с. 215-216]. Подібну думку висловлюють й інші автори [16, с. 199-203]. Такий висновок виглядає логічним з огляду на правові механізми, що лежать в основі міжнародної уніфікації права та створюють її юридичні передумови: наявність зрозумілої, загальноприйнятої, чітко сформульованої і юридично обов'язкової для реалізації правової моделі, яка повинна бути імплементованою в законодавство держав. Але, як показує досвід, міжнародна уніфікація права можлива також на основі звичаєвого міжнародного права, що відбулося, наприклад внаслідок прийняття ІНКОТЕРМС. Причому, як свідчать здійснені дослідження, у випадку гармонізації і уніфікації комерційного і торговельного права результати таких дій можуть бути не лише у вигляді конвенцій, а і у вигляді модельних законів, узагальнень звичаєвого права, тощо [10, с. 791]. Виникає питання про розширення практики використання актів «м'якого» права для міжнародної уніфікації права, ця тема стає предметом все більш активного інтересу науковців [19, с. 245-328].

Дослідження міжнародних договорів про міжнародну уніфікацію права свідчить, що вони набули певної специфіки. Причому, вони самі

нерідко в першу чергу підпадають під міжнародну уніфікацію, а вже потім використовуються для цілей уніфікації законодавства. Аналізуючі тексти багатосторонніх договорів про міжнародну правову допомогу, що містять норми про уніфікацію цивільного, господарського, адміністративного процесуального законодавства, І. Ємець, звертає увагу на те, що «відповідні договірні норми значною мірою стандартизовані» [14, с. 100]. В даному випадку це означає те, що різні багатосторонні договори про міжнародну правову допомогу в цивільних справах в окремих своїх частинах уніфіковані за своїм змістом.

Оскільки метою міжнародної уніфікації права є цілеспрямована і контрольована зміна законодавства держав, договори про уніфікацію укладають зазвичай за умови їх ратифікації. Це забезпечує не лише додатковий контроль з боку держави за змінами власного законодавства, а і спонукає до формування нової практики його застосування. В міжнародно-правових дослідженнях з цього питання справедливо зауважують про те, що «... говорячі суворо юридично, міжнародно-правові приписи далеко не завжди звернені виключно до ... законодавця, але нерідко й до органу правозастосування» [12, с. 466]. Але роль національних судів в міжнародній уніфікації права ще потребуватиме спеціального дослідження.

Висновки. Навіть стислий огляд такого явища, як міжнародна уніфікація права, свідчить про його значні особливості. Виникнення потреби в міжнародній уніфікації права не мало відношення до сучасних потреб глобалізації. На своєму початку в середині XIX століття уніфікація обслуговувала певні комерційні і гуманітарні інтереси, далекі від великої політики.

Ще і досі такі погляди не є поодинокими, коли уніфікацію пов'язують виключно з розвитком приватно-правових відносин. Але реальність міжнародних відносин свідчить про те, що міжнародна уніфікація права виявилася надзвичайно важливим і потрібним інструментом захисту більш широких інтересів регіональних і загальносвітових міжнародних спільнот, що об'єдналися у міжнародні міждержавні організації або у міждержавні союзи, і у своєму сучасному вигляді має цілком очевидні політико-правові риси. Уніфікацію права в умовах глобалізації вже не можна розглядати як наслідок виключно суверенного вибору кожної з держав, а слід оцінювати як результат впливу різних факторів.

Міжнародній уніфікації права передують уніфікація міжнародного права в тих галузях і інститутах, де воно проникає в сферу регулювання внутрішнього права. Міжнародна уніфікація права завжди має на меті забезпечення пріоритетів міжнародно-правового регулювання — саме в такій ієрархії цінностей слід її розглядати. Зважаючи на мету міжнародної уніфікації права, можна говорити про правові особливості міжнародно-правових інструментів, що спрямовані на таку уніфікацію. Ними можуть бути не лише міжнародні договори, а і акти «м'якого» міжнародного права. В неширокому сегменті правовідносин міжнародна уніфікація можлива на основі звичаєвого права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Международное частное право: учебник / отв. ред. Г.Л. Дмитриева. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2016. — 680 с.
2. Matteucci M. Prospects of International Unification of Law from a European Viewpoint [Electronic resource] / M. Matteucci // Louisiana Law Review. — 1949. — Vol. 10. Number 1. — Pp. 15-24. — Available at: <http://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol10/iss1/9>
3. Нуруллаев І.С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією. Монографія / І.С. Нуруллаев. — К.: Алерта, КТН, Центр навчальної літератури, 2009. — 160 с.
4. Стрельцов Л.Є. Міжнародно-правові зобов'язання держав по охороні комп'ютерних програм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. / Л.Є. Стрельцов. — Київ, 2016. — 19 с.
5. Столярський О.В. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з відмиванням грошей від наркобізнесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. / О.В. Столярський. — Київ, 2006. — 12 с.
6. Гомонай В.В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Гомонай В.В. — Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/228-konst-pravo/3497-2010-01-22>
7. Ramberg J. Methodology of the Unification of Commercial Law in the 2000's [Electronic resource] / J. Ramberg // Riga Graduate School of Law Working Papers №2. — Riga, 2001. 2001. — 15 p. — Available at : <http://www.rgsl.edu.lv/images/stories/publications/RWP2Ramberg.pdf>
8. Shaw M. International Law / M. Shaw. Sixth edition. — Cambridge University Press, 2008. — 1542 p.
9. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук. — Изд. 3-е, перераб. и доп. — Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — 432 с.
10. Ziegler A. Particularities of Harmonization and Unification of International Law of Trade and Commerce / A. Ziegler // Private Law in the International Arena — Liber Amicorum Kurt Siehr. — C. Asser Press. The Hague. Netherlands, 2000. — Pp. 781-792.
11. Le Golf P. Global Law: A Legal Phenomenon Emerging from the Process of Globalization / P. Le Golf // Indiana Journal of Global Legal Studies. — 2007. — Vol. 14.

Issue 1. Article 7. – Pp. 119-145. – Available at: <http://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol14/iss1/7>

12. Буроменський М.В. Міжнародне кримінальне право та кримінально-правова система України / Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В.Голіна та ін. // Сучасна кримінально-правова система України: реалії та перспективи/ під заг.ред. Ю.В. Бауліна. – К.: ВАІТЕ, 2015. – 688 с.

13. Clough J. A World of Difference: The Budapest Convention on Cybercrime and the Challenges of Harmonisation [Electronic resource] / J. Clough // Monash University Law Review. Monash University Faculty of Law Legal Studies Research Paper No. 2015/06.— 2014. – 40(3). – Pp. 698-736. – Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2615789>

14. Ємець І.О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах: дис. ... канд. юрид. наук: : 12.00.11. [Електронний ресурс] / Ємець І.О. – Х.: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2017. – 204 с. – Режим доступу: http://pauka.nlu.edu.ua/download/diss/Emec/d_Emec.pdf

15. Денисов В.Н. Развитие теории и практики взаимодействия международного и внутреннего права / В.Н. Денисов. //В кн. Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. – Киев: Наукова думка, 1992. – С. 2-24.

16. Житарев Є.В. Модельний закон як вид уніфікованого акта / Є.В. Житарев // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. Вип. 36. – С. 199-203. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v36/38.pdf>

17. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения / Ю.А. Тихомиров. – М.: Издательство НОРМА, 1996. – 432 с.

18. Міжнародне право. Навч.посібник / За ред. М.В. Буроменського. – К.: Юринком Інтер, 2006. – 336 с.

19. Бабін Б.В. Програмне регулювання у сучасному міжнародному праві: еволюція, форми та механізми реалізації : монографія / Б.В. Бабін /за заг. ред. проф. М.О. Баймуратова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 454 с.

Стрельцова Е.Д.

Международная унификация права: общий обзор.

Аннотация. Предпринята попытка выявить особенности международной унификации права через ее соотношение с унификацией международного права. Автор приходит к выводу, что международной унификации права предшествует унификация международного права, и этот процесс всегда связан с необходимостью учета особенностей национальных правовых систем, что требует технико-юридической адаптации правовых конструкций, закрепленных в международном праве.

Ключевые слова: унификация права, международное право, международная унификация законодательства, гармонизация права.

E. Streltsova

International Unification of Law: a General Overview.

Summary. An attempt has been made to reveal the features of the international unification of law through its relationship with the unification of international of law. The author comes to the conclusion that the international unification of law is preceded by the unification of international law, and this process is always connected with the need to take into account the peculiarities of national legal systems, which requires the technical and legal adaptation of legal constructions enshrined in international law.

Keywords: unification of law, international law, international unification of law, harmonization of law.